Katharina Mommsen

“Garb ve Şark artık ayrılmazlar.”

GOETHE
VE
DÜNYA KÜLTÜRLERİ

Türkçesi:
Senail Özkan

ÖTÜKEN

İnce fikirli Goethe uzmanı, Sinolog, Japonolog,
mütercim ve Şark-Garp arasında köprü olan
Günther Debon'un
hâtırasına

İçindekiler

Önsöz 11
Giriş....13

Başlangıç İçin Genel Mülahazalar

"Yenilik Çok Iraktan Gelir Ancak" 19
Oksidentalizm ve Oryantalizm Gelişmeler ve Aktüel Tartışmalar 41

Şark Şiiri

Goethe'nin Şark Düşüncesi, Bilhassa İran 53
Arap Hikâye Sanatı ve Şiirinin Alman Şairleri Büyülemesi....75
"Garb ve Şark Artık Ayrılmazlar"
Alman ve Avrupa Edebiyatı İçin Arap Şiirinin Önemi 89
''Doğu da Allah'ındır! Batı da Allah'ın''
Goethe'nin İslam Dünyasına Bakışı....102
Goethe'nin Hayalî Doğu Seyahatleri 123
"Harikulâde Uzanır Akdeniz Üzerine Doğru Şark."
Hâfız ve Goethe'nin Weimar'daki Çifte Âbidesine Dair Düşünceler....139

Batı-Doğu Toplantısı

''Ancak Hâfız'ı Tanıyan ve Seven, Calderon'un ne Terennüm Ettiğini Bilir.''
Doğu-Batı Divanı'nda Calderon ve Hâfız....155
Calderon'un *Doğu-Batı Divanı*'ndaki ''Muley''i....175
"Kafiye Üstüne Kafiyenin Bir Anlamı Olmalı"
Doğu-Batı Divanı'nda Ses Oyunu 188
"Pazarlar Alışverişe Teşvik Eder Seni"
Doğu-Batı Divanı'ndaki Tekfir Kitabı'nda *İncil*'e Has Şiirler....210
Goethe'nin ''Doğu da Allah'ındır!'' Dörtlüğünün Kaligrafileri....225
Halklar Arasında Ruh Bağı Olarak Hikmetli Sözler
Goethe'nin "Kültürlerarası" Veciz Şiirleri 252
''Bırakınız Eyerim Üzerinde Hâkim Olayım!''
Doğu Batı Divanı'nda Hür Düşünce 274
''Kalpağımın Üzerinde Yalnız Yıldızlar''
Goethe'nin İnguşlar ve Çeçenler'e Dair Hür Fikirleri....283

Goethe, Türklük ve Türkler

Goethe'nin Damarlarındaki Türk Kanı.....297
Goethe'nin Türk Asıllı Hocası.....305
Eserlerine Aksettiği Şekliyle Goethe'nin Türklerle İlişkileri 314
Goethe'nin Türk Şairleriyle İlişkileri.....335

Bağdat ve 1001 Gece

''Âşıka Bağdat Sorulmaz''
Goethe'nin Tasavvurunda Bağdat.....365
"Şehrazad'ı Üstad Bilirsin"
Faust Trajedisinin İkinci Bölümü İçin Goethe'nin *1001 Gece*'den Aldığı İlhamlar 373

Epilog –Farklı mülahazlar

Goethe Çin'de 397

Ek

Goethe'nin İki Genç Çinliyle Şahsî Teması 402
Venezuela'da Goethe Festivali.....412
Daniel Barenboim'u Takdir Konuşması.....418
Goethe'nin Büyük İskender'le Yarışı 422

Kısaltmalar listesi.....539

Şahıslar ve Eserler Dizini 541

Diğer Eserler 553

Mütercimin Takdimi

Gök kubbede hoş bir sedâ bırakmış nice şairler vardır… Firûze gök kubbeyi süsleyen yıldızlar gibidir bu şairler. Bir de yaşadığı çağa damgasını vuran, bütün bir çağı dolduran ve onunla aynileşen büyük sanatkârlar vardır; adları Rönesans'la bütünleşen Leonardo da Vinci ve Michelangelo gibi. Öte yandan çağlara sığmayan siyasi ve askeri dehalar tanıyoruz; Büyük İskender ve Cengiz Han gibi. Kendi gök kubbemizden kâinata ışık saçan evrensel dehalarımızı da unutmamamız lazım; Mevlânâ, Yunus Emre ve Fuzuli gibi. Hiç şüphesiz bizim dâhilerimizin benzerlerine Batı'da da rastlarız; Dante, Shakespaere ve Goethe gibi.

Bu dehâlar arasında Goethe, çok yönlü bir istidat ve mütecessis bir zekâdır. Daha çocukluk yaşlarından itibaren zapt edilemeyen bir ihtiras ve gayretle önemli dünya dillerini öğrenmiştir; tarih, mitoloji, edebiyat ve sanat muhayyilesinin beslendiği ana damarlar. Tabii bilimler asla vazgeçemediği bir iştigal alanı; tıp, anatomi, biyoloji, mineraloji, fizik, morfoloji hülasa tüm tabiat onun için tecrübe ve keşif alanıdır ki bu bilimlerin her birinde yeni ve esaslı fikirleri vardır. Heykelden mimariye, mûsıkîden resme kadar güzel sanatların her dalında bilgisi, tecrübesi ve yeni fikirleri vardır. Yaşadığı dönemde estetiğin kanunlarını ondan daha iyi kavrayan kaç düşünür veya sanatkâr vardır bilemiyoruz. O, iyi bir hukukçudur, teolojiye, felsefeye ve metafiziğe fevkalâde hâkimdir. Sanatın ve tefekkürün her alanında güçlü bir kalemi vardır; ressamdır, şairdir, mütercimdir, romancıdır, seyahat yazıları müellifidir, tartışılmaz bir dram yazarıdır, dünya edebiyatı onunla bir kimlik ve zenginlik kazanmıştır. Tek kelimeyle tecessüsünün yönelmediği bir bilim ve sanat alanı yok gibidir.

Büyük İskender, Cengiz Han, Napolyon ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kılıç kudretiyle zapt u rapt, altına almak, nizam vermek ve birleştirmek istedikleri kıtaları fikir ve sanat gücüyle birleştirmeyi tercih etmiştir. O, bu hükümdarların askerî ve siyasi dehalarını fevkalâde önemsemiş, onların hayatlarını eserlerine, dramlarına aksettirmiş; ancak tahtlarına bigâne kalmıştır:

Und wär' ich Helios der Große,
Was nützte mir der Wagenthron?

Büyük[İskender] Helios olsam ne çâre
Neme gerek benim tahtırevan?

"Dünya şiiri dünya barışının ta kendisidir", diyordu Klasik Alman şairi Friedrich Rückert. Goethe, "tahtırevan" peşinde değildir; o, dünya şiiri ve dünya barışının peşindedir ve edebiyatın tahtına oturmak ister. Bunun için, tıpkı Mevlânâ gibi, gönlünün ve muhayyilesinin kapılarını bütün insanlığa, bütün kültürlere açar. Bu bağlamda şairler prensi, hayatının sonuna doğru edebiyat dünyasına "dünya edebiyatı" kavramını kazandıracaktır. Goethe için aslolan insanlıktır ve insan dünyanın her yerinde aklı ve hisleriyle yaşayan bir varlıktır. O yüzden diyor ki şair: "Dünya her zaman aynıdır, gidişat tekrar edip durur; bir halk, başka bir halkın yaşadığı gibi yaşar, sever ve hisseder. Niçin bir şair de başka bir şair gibi şiir yazmasın? Hayatın halleri hep aynıdır, niçin şiirlerin durumları da birbirine benzemesin?"

Gerçekten Goethe, sadece Grek ve Latin edebiyatına değil, bilakis Çin'den Hindistan'a, İran'dan Arabistan'a ve bugünkü Avrasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu coğrafyadaki bütün kültürlere, dinlere ve edebiyata samimi bir merak duyuyordu. Başka kültürler-

den ve edebiyatlardan devşirdiği zenginlikleri kendi şiir ve tefekkürüne katarak yeni bir terkibe ulaşmak istiyordu. Denilebilir ki onun şaheseri *Faust* ve *Doğu Batı Divanı* dahi böyle bir terkip neticesinde doğmuşlardır. Bu zaviyeden bakıldıkta hiçbir Batılı şair ve düşünür İslam dinine, Klasik İslam kültürüne ve şiirine, dahası Türk kültürüne ve şiirine onun kadar yaklaşamamıştır.

Tercümesini sunduğumuz bu eserin bir bölümünü "Goethe, Türkler ve Türklük" teşkil etmektedir. Bu bölümde, "Goethe'nin damarlarında bir damla Türk kanı" başlığı altında onun soyu ve soy sop meselesine bakışı incelenmektedir. Başka bir başlık altında Goethe'nin Türk asıllı Grekçe ve Latince hocasından bahsedilmektedir. Bunlar Goethe'nin biyografisi açısından fevkalade önemli olmakla beraber, bizim için, "Goethe'nin damarlarında bir damla Türk kanı" bulunmasının mevzuumuz açısından bir önemi yoktur. Asıl önemli olan, Goethe'nin İslam dinine, kültürüne ve klasik İslam şairlerine gösterdiği alaka ve aynı şekilde Türk kültürü, Türk şairleri, devlet adamları ve düşünürlerine dair söyledikleridir. O itibarla Goethe'nin başta Hafız, Şeyh Sadi, Firdusi, Enveri, Nizâmî ve Mevlânâ, Molla Cami, Yavuz Sultan Selim, Ebusssud, Seydi Ali, Nişancı Mustafa Çelebi (Nişânî), Muhammed Lalezârî, Fıtnat Hanım, Timur, Nasreddin Hoca gibi İslam dünyasının güzîde şair, düşünür, devlet adamı ve nüktedanları hakkındaki fikirlerini son derece önemli buluyoruz.

İmdi Goethe'nin tefekkür mabedinin ortasında durup eserini temaşa eden bir kişizadenin, bu muhteşem binanın mimarını merak etmemesi mümkün değildir. O itibarla böyle bir sanatkârın fikirler kâinatını hakkıyla anlayabilmeniz için muhakkak surette bu muhteşem eseri iyi bilen bir mihmandara ihtiyacınız olacaktır; zira ihtişamlı bir mimari eseri andıran onun tefekkür mabedi ancak onu çok iyi bilen uzman birisinin refakatinde ziyaret edildiğinde size gerçek sırlarını açar. İşte bu yüzden şairin görüşlerini, bu alanın en yetkin uzmanı Katharina Mommsen'dan okumak bir şans olsa gerektir.

Bu bağlamda bir hususu bilhassa vurgulamak isterim: Alman edebiyatı sadece dahi şairler, büyük edebiyatçı ve romancılar çıkardığı için büyük değildir; aksine bu edebiyat aynı zamanda büyük edebiyat teorisyenleri, filologları, mütercimleri, edebiyat bilimcileri ve uzmanları çıkardığı için de büyüktür. Unutmamak lazımdır ki Goethe, Schiller, Ludwig Tieck, Novalis, Schlegel… gibi dehalar iyi şair ve edebiyatçı oldukları kadar birer edebiyat teorisyeni ve uzmanıydılar. Alman Edebiyatı H. A. KORFF, J. Petersen, Burdach, Benno von Wiese, Fritz Strich, Momme Mommsen ve Katharina Mommsen gibi edebiyat otoriteleri ve uzmanlarına çok şey borçludur.

Bu eserin kisve-i tâb'a bürünmesiyle ilgili de iki cümle söylemek istiyorum. Evvela, elinizdeki eserin Türkçeye tercüme edilmesine müsaade ettikleri gibi eserin tercüme sürecinde de teşvik ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Katharina Mommsen ve Mommsen Vakfı Başkanı Sayın Prof. Dr. David Pike'e içten teşekkürlerimi ifade ediyorum. Aynı şekilde bütün fikrî mesâimi büyük bir cömertlikle destekleyen canım hâmîm, aziz ağabeyim Mustafa Özkan'a minnet ve şükranlarımı bildirmeyi vazife biliyorum. Kıymetli eşim İlknur Özkan'a da medyûn-ı şükranım; onun hoşgörüsü ve âli desteği olmasaydı zihni faaliyetlerimin aksayacağı, atımın yarı yolda tökezleyeceği muhakkaktı.

Nihayet Ötüken Neşriyat'ın güzide ekibine minnet ve şükranlarımı arzetmek istiyorum. Hayatı boyunca yayıncılarla yıldızı barışmayan ve hatta ölmeden üç yıl önce, "Yayıncıların tümünün yüzünü şeytan görsün; cehennemde yerleri özel olsun!" diyen Goethe, "Goethe ve Dünya Kültürleri" başlıklı eserin güzel baskısını görseydi eminim fikrini değiştirir ve Ötüken ekibini kutlardı.

13. 08.2015, Sultantepe
Senail Özkan

Önsöz

Goethe ve enstitülerine hizmet etmiş olan şahsiyetlere Goethe Cemiyeti'nin yayınladığı eserler serisini açmak, Goethe Cemiyeti'nin güzel gelenekleri arasındadır. Yakın zamanda Goethe araştırmaları serisinden, 1990 yılında ölen başkanımız Karl-Heinz Hahn ve eski başkanımız, şimdiki fahri başkanımız Werner Keller'in Goethe araştırmaları yayınlanmıştır. Bundan böyle Goethe Cemiyeti, tarafımızdan Goethe Altın Madalyası ile taltif edilen Katharina Mommsen'ın seçme araştırma yazılarını yayınlayabilmekle fevkalade mutluluk duymaktadır. Elinizdeki cilt, Katharina Mommsen'ın hayat mevzuu etrafında "Kültürlerin Diyalogu" repliğiyle çok genel mahiyette tasvir edilebilecek konuşma ve araştırmalarının bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Eserin yayımlama zamanının isabetle takdir edildiğini düşünüyorum; zira cemiyetimizin Mayıs 2013'de yapılacak önümüzdeki genel kurul toplantısı "Goethe ve Dünya Dinleri" temasına tahsis edilecektir. Haklı olarak Katharina Mommsen'ın bu araştırma eseri, gelecek yıl yapılacak ilmî konuşma için bir mukaddime olarak görülebilir.

Burada bir araya getirilen yazıların kronolojisine bir göz atılacak olursa, ortaya çıkan metinlerin 1966 yılından günümüze kadar uzanan bir kavis çizdiği görülecektir. Metinlerin yelpazesi fevkalade renkli ve zengindir. Goethe'nin veciz sözlerini verimli bir şekilde değerlendiren ve açan ilmî zihniyet, hemen her yerde kendini belli ediyor. Goethe için olumsuzda takılıp kalan, hatta her fırsatta bilgiçlik taslayan düşünce tarzı verimsizdir ve her türlü bilgiyi köstekler. Goethe, "menfilik"e karşı daima ihtiyatla yaklaşmıştır. Bir defasında o, hakikat sevgisi her yerde güzel olanı keşif ve takdir etmeyi bilmekle kabildir diyordu. Katharina Mommsen bu düsturu kendine mal etmiş ve kendi ilmi faaliyeti içerisinde de buna "saygı" göstermiştir: Saygı zannedildiği gibi Olemp ilahlarına perestiş etme anlamında değil, bilakis Goethe'nin eserlerinde yol gösterici, verimli ve muhafaza değeri taşıyan şeylerin tarihî ve filolojik olarak doğru bir şekilde yeniden inşa edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Mommsen, Goethe'nin eserlerindeki uzak izleri takip ederek, sevgi dolu bir dikkatle yabancı kültürlerin Goethe'nin eserleri üzerindeki etkilerine yönelmiştir. Böylece o,

iki kıtada -Almanya, Kanada ve nihayet Kaliforniya'nın Stanford Üniversitesinde- öğretim faaliyetleri yanı sıra, sayısız neşriyat ortaya koymasına vesile olan bir meşguliyetle hayatını zenginleştirmiştir. Müellife tarafından temin edilen seçmeler bu hususta fevkalâde bir intiba vermektedir.

Değişen teori modasını takip ederken öğrenme heveslisi öğrenciler ve edebiyata ilgi duyan insanların bağlantıyı gözden kaçırdıkları, bazen bilimin tehlikeye karşı koyamadığı bir zamanda Katharina Mommsen, bütün ikna kabiliyeti ve kudretiyle ilmî konuşmadan taraf oluyor. Bunun için o, ister Goethe Cemiyeti'nin herhangi bir şubesi veya Weimar'da Hâfız-Goethe abidesinin bulunduğu yer, ister Heidelberg Üniversitesinin konferans salonu gibi saygın bir yer yahut Weimar Sarayı'nın toplantı salonu, ister bütün dünyadaki Goethe enstitüleri veya yakın ve uzak Doğu'nun konferans salonları olsun, daima uygun bir umumî mekân arar. Onun umumî konuşmalarının karakteristiği şudur ki o; berrak, zengin mecazlar kullanmak suretiyle konuşmalarını mükemmelleştirmektedir. Katharina Mommsen, kültürler arasındaki barış ve toleransın aracısı ve kurucusu olarak görür kendini; bilhassa Alman ve Avrupa kültürüyle Arap İslam kültürleri arasında bir köprü vazifesi görür. Onun konuşması kültürün barışçı kudretine büyük bir güven duyulmasını temin eder. O itibarla bir dost için, "Şark ve Garp arasında köprü kuran" büyük Sinolog Günther Debon için serdedilen bu ithaf satırları aynı zamanda bizzat Mommsen'ın tesirinin bir mümeyyiz vasfına işaret eder.

Katharina Mommsen'ın ilmî araştırmalarında beni bilhassa hayrete düşüren ve büyüleyen şey, üstadane bir tarzda yürütülen usuldür: Filolojik bir bulgu elde edilip, bunun sürdürülerek hassas gözlemlerle birleştirilmesi, bunlara plastik sanatlardan analojilerin eklenmesi, ikna edici neticelerin çıkarılması, mevzuun daima yeni ışıklarla aydınlatılması… İspat ve delile ihtiyaç hâsıl olduğunda, o zaman bu cildin bitiminde mevzubahis edilen Goethe'nin Büyük İskender tartışması hakkındaki muazzam araştırması gösterilmek icap eder. Söz konusu tartışma muttasîl genişleyen bir biçimde -minnetle kaydedilir ki- ilk defa bu ciltte ifade edilmektedir.

Burada hâkim olan tasvir ve izah kültürü için -canlı ifade tarzı ve özlü içerik arasındaki sentez kusursuz örnek teşkil etmektedir- Goethe Cemiyeti üyeleri ideal okuyucu olarak görülmelidirler. Bunun ötesinde bu cilt, zamanımızın karmaşası içerisinde bilimimizden, yol gösterme ve cihet tayini konusunda bir şeyler uman herkese tavsiye edilir.

Weimar, 16 Nisan 2012 **Jochen Golz**

Giriş

"Yalnız çok iraktan gelir yenilik" -burada takdim edilen 27 deneme yazısının ilki hakkındaki mükemmel tabir böyledir- Stefan George'nin bu önsezili mısraı, bütün kitabın bir mottosu olabilirdi; çünkü bu, sadece Goethe'nin uzak kültürlerle tecrübesini tasdik etmekle kalmıyor, bilakis şu küreselleşme çağında bütün insanlık için geçerliliğini ispatlamış oluyor.

Düşünmek gerekir ki Çinlilerin ilk defa Almanya'ya ulaşmalarının üzerinden daha 200 sene bile geçmemiştir. Burada onlar egzotik hayvanlar misali giriş ücreti mukabili teşhir edilmişlerdi. Mamafih bu iki Çinli "delikanlı", Ekim 1822'de Weimar'da bulunan Frauenplan'daki evinde Goethe'nin huzuruna çıktıklarında o, bunların sayesinde harikulâde bir şansa nâil olduğunu kavradı; çünkü müzik, yazı ve dil bilgileri marifetiyle bunların kültürlerinin birçok orijinal özelliği ve bu uzak ülke hakkında Almanya'da ilk defa somut bilgiler elde etme imkânı doğmuştu. Oysa o zamana kadar bu ülke hakkında sadece Avrupa'ya özgü uydurma tasavvurlarla fikir sahibi olunmaktaydı.

1813/14 yıllarında Rus ordusu müttefiklerinden Başkır okçuları Weimar'a geldiklerinde ve Cuma namazı kılmaları için kendilerine layık bir mekân tahsis edildiğinde de Goethe, ilk Müslümanları aynı açık kalplilik ve ileri görüşlülükle karşılamıştı. Onları kendi evinde sadece "sevimli misafir" olarak ağırlamak değil, bilakis aynı zamanda içten hakiki bir samimiyetle onların İslamî ibadetlerine iştirak etmek, Goethe'nin karakteristik özelliğiydi. Beş ay sonra Muhammed Şemseddin'in *Divan*'ı kendisine takdim edilmeden önce, meş'um bir başlangıçtı bu. 14. yüzyılın lirik Fars şairiyle karşılaşmak, bilindiği gibi Goethe üzerinde müthiş bir etki yaptı. Öyle ki, *Doğu Batı Divanı*'nı bu etkiye borçluyuz; bu eser, *"Alman dilinin en büyük şairinin eşi benzeri bulunmayan yürekli, insanî ve dinî duygularının serbest olarak terennüm edildiği olgunluk şiiridir ki, Batı ile Müslümanlar arasında gerilimlere ve incitmelere sebebiyet vermiş olan Avrupa edebiyatının hiçbir eseri onunla yarışmaya müsait görünmemektedir."*[1]

---

[1] Gustav Seibt'ın gazete ilavesinde neşrettiği *Goethe ile Barışma* başlıklı yazı (*Süddeutsche Zeitung*, Nr. 211 vom 13. September 2011). Bu yazının yazılmasına vesile olan, Goethe'nin *Doğu Batı Divanı*'nın Notlar ve Tetkikler bölümüyle birlikte noksansız olarak ilk defa İngilizceye tercümesidir. (*West-East Divan. The Poems*, with Notes and Essays: Goethe's Intercultural Dialogues…

Diğer kültürlere, bunların dinî geleneklerine, zihnî ve sanatkârane yaratıcılıklarına karşı Goethe'nin gösterdiği içtenlik ve gerçek alakanın, aynı şekilde yabancıya karşı duyduğu saygının, başka ve farklı olanları kabul ve takdirinin eşi ve benzeri yoktu. Burada sunulan deneme yazılarının konuları bundan doğmuştur. Genellikle bu denemeler, otuz yıl boyunca çeşitli ülkelerde verdiğim konferanslara dayanmaktadır. Goethe'nin diğer kültürlere ve özellikle de bu kültürlerin şiirine gösterdiği fevkalâde açık yüreklilik göz önünde bulundurulacak olursa, ihata alanı bakımından kabul edilebilir bir tercih yapmak öyle pek kolay olmadı. Bu yüzden, belki daha sonraları ilave edilebilecek bazı şeyler atlanmak zorunda kalındı.

"Goethe ve Dünya Kültürleri" konusu, sadece şairin tek taraflı olarak yabancı milletlere yönelmesini dikkatlere sunmakla kalmamalı, bilakis aynı zamanda onun eserlerinin uyandırdığı yankıyı hatırlatmalıdır. Goethe'nin bütün dünyadaki muazzam etkisi göz önünde bulundurulduktа, bu devâsâ bütünden burada sadece bazı tipik örneklerin verilebildiği kendiliğinden anlaşılacaktır.

Hem Goethe'nin 17 dilden[2] yaptığı kendi tercümelerinden müteşekkil bütün bir alan ve hem de tercümelerden eserlerine akseden dünya çapındaki muazzam yankı burada nazar-ı dikkate alınmamıştır. Düşünün ki onun ilk romanı *Genç Werther'in Istırapları* en az 64 dile tercüme edilmiştir: Güney Afrika'da konuşulan Hollanda lehçesi, Arnavutça, Habeşçe, Arapça, Ermenice, Azerice, Baskça, körler alfabesi, Boşnakça, Bulgarca, Çince, Danca, İngilizce, Esperanto'ca, Estçe, Fince, Fransızca, Ulahça, Gürcüce, Yunanca, İbranice, Hintçe, Endonezya'ca, İzlandaca, İtalyanca, Japonca, Yidişce, Kazakça, Katalanca, Korece, Hırvatça, Kürtçe, Latince, Letçe, Litvanyaca, Maratonca, Makedon'ca, Moldova'ca, Moğolca, Hollandaca, Norveççe, Farsça, Lehçe, Portekizce, Romence, Rusça, İsveççe, Sırpça, Sırp-Hırvatça, Slovakça, Slovence, İspanyolca, Tamilce, Taylandca, Çekçe, Tacikçe, Türkçe, Uygurca, Urduca, Özbekçe, Vietnamca ve Beyaz Rusça.[3]

Divan translated, with Introduction and Commentary Poems, by Martin Bidney. Notes and Essays translated by Martin Bidney and Peter Anton von Arnim. Binghamton University, Binghamton, New York 2010).

[2] Burada müellifenin 2006 yılından beri Momme Mommsen ile büyük proje olarak Walter de Gruyter Berlin, New York Yayınevince neşrettiği *Die Entstehung von Goethes Werken in Dokumenten* (EGW) çerçevesinde "Tercüman olarak Goethe" başlığı altında müstakil bir cilt yayınlama projesine işaret etmek lazım.

[3] Bu bilgiyi Wetzlar'daki Goethe-Gesellschaft tarafından desteklenen, 30 Mayıs 2012 tarihinde Wetzlar Halkokulu ve Wetzlar Şehir Müzesi işbirliğinde hazırlanan Wetzlar şehir kütüphanesinin enternasyonel "Werther" bölümünün açılışında kuratorlük yapanlardan biri olan Katharina

Faust tercümeleri de Goethe'nin diğer milletler üzerindeki muazzam etkileri hakkında bir fikir vermektedirler.[4]

Goethe'nin diğer dünya kültürleri üzerindeki etkisine ilave olarak, bir dostlar ekibi çalışmalarından doğan üç kitaba daha işaret edilmelidir; bunlar, onun Polonya, Rusya ve Norveç'in lirik şairlerine etkilerini ortaya koymaktadır. Söz konusu kitaplar elektronik formdadır ve hepsi her üç dilde dinleme kitabı olarak internet üzerinden serbest ulaşımdadır.[5]

Nihayet, bu cild için katkılarından dolayı teşekkürü hak eden dostların sayısı çoktur. Bunlar her deneme yazısının sonunda isimleriyle zikrediliyor. Mamafih burada Michael Engelhard'a pek verimli fikir alışverişinden dolayı bir kez daha bilhassa teşekkür etmek istiyorum; kendisi bu denemelerin birçoğunda ufuk açıcı bir şekilde etkili olmuştur. Thomas D. Boehm'e resimli metinleri temin ettiği için, Peter Ludwig'e bibliyografya yardımlarından dolayı teşekkür borçluyum. Ute Maack beni zahmetlerden kurtarmıştır; esasen bu cilt evvela onun, metinlerin bir araya getirilmesindeki editörlük yardımı, dikkatli gözden geçirmeleri, baskı manüskrilerini birleştirme, teknik düzenleme ve müsveddelerin düzeltilmesindeki yardımları sayesinde mümkün olmuştur. Literatürle ilgili listeyi, konferansların listesini ve endeksi de Ute Maack'a borçluyuz. Tıpkı eskiden olduğu üzere bu fırsatı kullanarak, Markus Ciupke vasıtasıyla yayınevinin beni himaye edici refakati ve ehliyetli yardımları için memnuniyetimi ifade ediyorum.

Lehnert-Raabe'ye borçluyum. Bu açılış şu başlık altında gerçekleştirildi: *…Benim Werther'im – Senin Werther'in – bizim Werther'imiz… "Genç Werther'in Istırapları" Sınırları aşan bir roman*.

[4] Hans Henning tarafından hazırlanan Faust-bibliyografyasının II. Bölümünde (Goethes Faust. Bd. 1. Berlin und Weimar 1968, 97-210) 48 dilde tercümelerin olduğu kaydedilmektedir. Bunun ötesinde Knittlingen'deki Faust Arşiv ve Müzesinden Heike Hamberger'e diğer *Faust* tercümelerine dair atıfları borçluyum. Belarusça, Hintçe, Hırvatça, Yeni Farsça, Urduca, Vietnamca ve aynı şekilde körler alfabesi ve stenograflar için hazırlanmış olan ve tıpkı bunun gibi şu lehçeler: Allemanca, Bayer lehçesi, Hessen lehçesi, Holstein lehçesi, Mühlenviertel bölgesi lehçesi; Münster bölgesi lehçesi, Oberpfälzer lehçesi, Avusturya ağzı, Saarlandça, Saksonyaca ve Suabiya lehçesi.

[5] Adam Mickiewicz için bkz: http://egw.unc.edu/Flipbooks/mickiewicz/flipviewerxpress.html Alexander Puschkin için bkz: http://egw.unc.edu/Flipbooks/Pushkin/flipviewerxpress.html André Bjerke için bkz: http://egw.unc.edu/Flipbooks/bjerke/flipviewerxpress.html

"Yenilik çok ıraktan gelir ancak"[1]

Sevgili Meslektaşlarım,

Daha intikal eder etmez birçoğumuz Cumhurbaşkanı Iwasaki'nin inisiyatifi sayesinde başkalarıyla karşılaşma tecrübesini yaşayabildik. Özellikle Japon Hava Yolları'yla uçma ve uzun uçuş esnasında Japon hosteslerin yabancılara hoş duygular yaşatan mükemmel hizmetlerinin keyfini çıkarma şansına nâil olan kimse, dünyanın en muteber misafiri sayılır. Kim ki böylesine bir harmonide tartılırsa, o kimse Japon kıyılarında karaya oturan Avrupalıların sebep olduğu şokları zor tahayyül edebilir. Hâlbuki eski kronikler, onların devâsâ büyüklükleri ve kıllı vücutlarının, uzun burunlarının ve geniş ağızlarının, sarı ve kırmızı saçlarının, mavi ve yeşil gözlerinin ne kadar iğrenç bir etki yaptığından bahsediyordu. Bu tecrübesiz barbarların yemek çubukları kullanarak yemek yeme âdetlerinin ne kadar itici olduğundan bahsedildiğini de bir tarafa bırakalım.[2]

Avrupalılar için bu neviden haberler yanıltıcıdır; çünkü Avrupa merkezli bir dünya algısı, kendi kendini yaratılışın, kâinatın tacı kabul etmeye götürür. Fakat aynı şey başka kültür çevreleri için de geçerlidir. Yabancıyla karşılaşmanın problem olduğuna ve dar kafalılık takkesinin sağlam bir şekilde kulakla-

---

[1] Bu konferans 27 Ağustos 1990 tarihinde Tokyo'daki Keio Üniversitesinin IVG Kongre salonunda *"Yabancı" ile Karşılaşma. Sınırlar – Gelenekler – Mukayeseler* teması çerçevesinde verilmiştir. Bazı dipnot ilaveleriyle genişletilmiş baskısı şuradadır: *Akten des VIII. Internationalen Germanisten-Kongresses Tokyo 1990*. Bd. I: Ansprachen, Plenarvorträge, Berichte. Hg. von Eijiro Iwasaki und Yoshinori Shichiji. München 1991, 23-43. – İktibas edilen başlık Stefan Georg'un *Der Siebente Ring*. Berlin 1909, 209'da *Yüzyılın Vecisesi*'nden alınmıştır.

[2] Krş. Hisako Matsubara: *Weg zu Japan. West-östliche Erfahrungen*. Bergisch Gladbach ²1987, 40, ilkleri 1543'te Tanegashima adası önüne, Kyūshū'nün güney ucuna yakın, sahile çıkmış Portekizli denizciler hakkında. – Hollandalı denizcilerin 1653 yılında Kore'de benzeri bir intiba uyandırdıkları, Seul'deki Kraliyet arşivlerindeki rivayetlerden anlaşılmaktadır. Krş. Gari Ledyard: *The Dutch come to Korea.* Published by Royal Asiatic Society. Seoul 1971.

ra kadar çekildiği müddetçe yabancının yabancı olarak kaldığına şaşırmamak lazımdır.

Bununla birlikte *başkasıyla karşılaşma* konusunda tartışmak üzere dünya kongresi için Tokyo'ya uçan Alman filologlarının hepsi, memnuniyetle kendi gölgesinin üzerinden atlayıp şu hakikati derhal kavrayıverir: Nasıl ki Arapların anlayış tarzı görmezlikten gelinerek, Haçlı Seferleri hakkında objektif bir fikir edinilemezse,[3] aynı şekilde sadece Cizvit haberlerine binaen Doğu Asya tarihinin muayyen bir kesiti hakkında da bilgi edinilemez.[4]

Şaşmaz bir objektiflik gayreti içerisinde olduğu gibi, insan tabiatı ve dünyanın gidişatına dair bilgileri de takdiri hak eden Japon bayan dostumun beni, Japon-Avrupa ilişkilerinin değişken safhaları hakkında bilgilendirmesini tercih ederim. Hisako Matsubara'nın Almanca kaleme aldığı on bir adet kitabı birçoğunuz biliyorsunuz; zira bunlar aylar boyunca çok satanlar listesinde kaldılar.[5] Kendisi Kyoto'lu ancak Almanca yazmayı tercih ediyor; fevkalâde berrak, canlı, taze, ahenkli, ses bakımından zengin, ritmik, coşkulu ve alışılmadık bir ifade kudretiyle! Niçin diğerleri gibi bu kitapları Japonca veya İngilizce yazmadı? Bunun için o, dilimizin bazı özel kalitelerini göstermektedir. Şöyle ki Almanca bir taraftan güçlü tasvir kudretine sahiptir, diğer taraftan da sarîh düşünmeye davet eder; böylece şiir ve mantığı birleştirebilmektedir. Lisan hissimi ihya ettiği için bu Japon dostuma müteşekkirim.

Bunun dışında, ne zaman bir araya gelinse, sadece sohbetlerde değil, aynı zamanda günlük vesilelerle Stanford Fakülte Kulübü'nde bir arada olunduğunda da estetik bir eğitim gerçekleşmiş oluyor. Kendisi zarif bir şekilde açık büfede ayaküstü oluşturduğu fevkalade estetik bir tabakla büyülerken, en küçük teferruatı dahi beni teşvik eden güzellik his ve algısında Japon üstünlüğünü âşikâr etmektedir.

---

[3] Krş. *Die Kreuzzüge aus arabischer Sicht* (*Araplar Açısından Haçlı Seferleri*). Aus den arabischen Quellen ausgew. und übers, von Francesco Gabrieli. Aus dem Italienischen von Barbara von Kaltenborn-Stachau unter Mitwirkung von Lutz Richter-Bernburg. Zürich, München 1973.

[4] Krş. Matsubara (Anm. 2), bihassa şu fasıllar: 6. Fuß des Papstes (Papanın Ayağı), 7. Jesuiten in Kyoto (Kyoto'daki Cizvitler), 8. Aufbrechende Konflikte (Ortaya çıkan anlaşmazlık), 9. Märtyrertum (Şehitlik), 12. Christenverbot (Hıristiyan yasağı), 13. Zeichen am Himmel (Gökteki işaret).

[5] *Blick aus Mandelaugen* (1968, Piper); *Die Geschichte vom Bambussammler* (1968, Langewiesche); Kleine Weltausstellung (1970, Piper); *Diesseitigkeit und Transzendenz* (1970); *Brokatrausch* (1978, Knaus – in 8 Sprachen übersetzt); *Glückspforte* (1980, Knaus); *Abendkranich* (1981, Knaus – in 2 Sprachen übersetzt); *Weg zu Japan* (1983, Knaus – in 2 Sprachen übersetzt); *Brückenbogen* (1986, Knaus); *Raumschiff Japan* (1989, Knaus).

İmdi "uzak Asya"dan bir "yenilik"in dile getirildiği ilk örnekten sonra, kültürler ve tarih arasından geçen bir yolda beni takip etmenizi samimiyetle sizden rica edebilir miyim? Burada tamamıyla farklı milletlere mensup olanlarla gerçekleştirilmiş bazı verimli temaslar üzerine dikkatlerinizi çekmek istiyorum. Bu temaslar yeniliklere sebep olmuştu. Tabii yabancıyla her karşılaşmanın daima karşılıklı bir yeniliğe ve döllenmeye sebep olduğu iddia edilmiyor. Tarafımdan öne sürülen vakalar daha çok takdire değer istisnalar olarak sayılmalıdır.

Çoğu halkların tarihinin öğrettiği gibi, yabancılarla karşılaşmadaki ilk reaksiyonlar ekseriyetle korku, nefret ve diğerlerinin barbar olduğu şeklinde bir duygu olmaktadır. Bilindiği üzere bu ifade, dilleri pek etkileyici Yunanca olmayan bütün insanları barbar olarak adlandıran Helenlere aittir. Bu, bilhassa nasyonalist bir kültür kibri değil midir?

Hayır, eski Yunanlılar, Gundolf'un ifade ettiği gibi, "en hareketli ve girift nüktelere sahip antik bir halk"tır.[6] Onların yol gösterici zekâları kültür şovenizminin zerresini dahi göstermemişdir. Homer'in destanları Yunanlıların hasımlarından hürmet ve takdirle bahseder; hasımların insanî tarafını vurgular ve savaşa katılanların tümü için savaşın uğursuz neticelerini gözler önüne serer. Aschylos'un 472 yılında trajedi kahramanı Agon'u muzaffer kıldığı eski zamanlardan kalma *Farslar* trajedisinde, hiçbir yerde siyaseten hasmâne yahut patriarkal-şoven ton duyulmaz. Böylesine bir oyunun başarılı olması, sadece şairin kazancı değildir; bu oyun, aynı zamanda antik zamanların seyircisi hakkında da malumat verir. Antik zamanların seyircisi, Aschylos'un trajedisinin seyri esnasında eserin korkunç trajik iç gerilimi sayesinde öylesine sarsılırlar ki, sonunda bütün merhamet, felakete duçar olan düşmanlara yönelir.

Bundan yarım yüzyıl sonra Euripides benzer bir şekilde, *Die Troerinnen* başlıklı trajedisinde hasımların bakış açısını gözler önüne sermek, zafer kazananlara teslim edilen kadınlar için merhamet duygusu uyandırmak, Yunanlıları gaddarlıkla suçlamak ve başka halklar üzerinde iktidar elde etme kibrine karşı ikazda bulunmak suretiyle yurttaşlarının ahlâkî vicdanlarına hitap eder.

"Müverrihliğin babası" Herodot, aynı şekilde yurttaşlarının ufkunu genişletmeye gayret etmiştir. O, umumî derslerinde halkların örf ve âdetleriyle düşünce tarzlarını izah ediyordu. O, yeryüzünün diğer sâkinlerine göre ufkun her yönünü tetkik ediyordu. Yunanistan'dan bakınca asîl egzotik ve bu yüzden de enteresan olan ülkeler, Doğu'da ve Güney'de, -tabii o zamanki dünya bilgisine göre- Hint sınırlarına ve Habeşistan'a kadar uzanan Afrika'da ka-

[6] Friedrich Gundolf: *Goethe*. Berlin 1916, 681 (Blm. *Weltliteratur)*.

lıyordu. Herodot, yabancı halkların Helenlerden üstün oldukları özellikleri, Perikles dönemi Yunanlılarının gözleri önüne seriyordu. Bu meyanda Herodot, Mısırlıların daha iyi matematik bilgisine sahip olduklarını vurguluyordu; bunun ötesinde bu halkın dünyanın en dindar halkı olduğu, dinî alanda yerli sayılan birçok şey gibi bütün Helen ilahlarının bu halka borçlu olunduğu zikrediliyor; kutsal şenlikler, alaylar, adak kurbanları, kehânetler ve falcılık.

Muhtemelen Herodot, birbirine yakın yabancı soylar arasındaki zihnî karşılaşmalarının verimliliğine dikkatleri çeken ve beşerî gelişmeler üzerinde bunun kapsamlı tesirleri olduğuna işaret eden ilk kişidir. Afrika'nın yüksek kültürlü eski bir halkına Yunanlıların teşekkür borçlu olduğunu hatırlatmak ve sonraki zamanlar için bunu zapta geçirmek suretiyle, gelecek nesillere fevkalâde önemli bir ders vermiştir. Doğrusu bu gerçek çok az dikkate alınmıştır. Batı kültürünün köklerinin Yunanistan'dan başka bir yerde olduğundan haberi olmayan Avrupalılar, çoğu zaman bu gerçeği de akıllarına getirmezler.

Herodot'un Yunanlıların savaş halinde olduğu Persler ve Asya'nın diğer halklarıyla itirazı gayrı kabil bir serbestlikle konuştuğu gerçeği, bu büyük Yunanlılar ve onların çağdaşlarının bizzat kendi değer bilinçleri ve iç güvenlikleri hakkında fevkalâde bir ölçü verir. Bu neviden tarafsız bir davranış tarzı, gelecek nesillerin hayranlığını hak etmektedir. Hepimizin bildiği üzere bu, insanlık tarihinde biraz nâdir bir şeydir. Gelgelelim, yabancı değer ve kazançların bu neviden bir samimiyetle kabul ve tensibi olmasaydı, kültür neye yarardı?

Gerçek bir liberalliğe Antik Çağ'da felsefe alanında da rastlanır. Rivâyetlere göre Platon, kadîm bilgeliklerin çağrısının tahrikiyle, servetinin büyük bir bölümünü Mısırlıları tanıma uğrunda sarf etmiştir. Onun kuzey Afrika'yı tanımak üzere yaptığı seyahat, bugün tüm dünya seyahatinden daha müşkül ve masraflıydı; zira filozof seyahat parasını soy metal paralarla veya banka havaleleriyle karşılamıyor, bilakis, yavaş yavaş sattığı zeytinyağı yükü olarak yanına alıyordu. Bununla beraber Mısır seyahatinin manevi kazancı sınırsızdı ve bu sadece kendi eserlerine değil, bilakis Yeni Platoncuların eserlerine yansımıştır.

Mısırlılar da kendi taraflarından Platon'u asla unutamamışlardır. Yüzyıllar sonra Platon'un gezdiği şehirleri adlandırdılar. Afrikalı entelektüeller için Platon'un bugüne kadar en önemli filozof olduğu, onun düşüncesinin Afrika kültürlerinin düşünceleriyle içten akraba hissedilmesi ve bir Afrikalının "mağara metaforu" denince neyin kastedildiğini derhal anlaması hiç şüphesiz tesadüf değildir.

Böylece Yunan şairlerinin, düşünürlerinin ve tarihçilerinin tarafsız bir duruşla Asya ve Afrika'ya baktıklarını ve zenginleşen, evrenselleşen Yunanistan'ın yabancı kadîm kültürlerle karşılaşmak suretiyle kendi altın çağını yakaladığını görüyoruz.

Gayet tabii olarak bu neviden süreçler içten mukavemetler ve ihtilaflar olmadan gerçekleşmez. Yeni tanrılar ihdas ettiği için Atinalıların ölüme mahkûm ettikleri Sokrates'i haklı çıkarmak üzere, Euripides'in Bakhe'lerinde Asya'dan Yunanistan'a intikal eden Tanrı Dionysos'un ıstırapları ve zaferleri kutlanır. Coğrafî perspektiflerle Euripides dâhiyâne bir şekilde tıpkı Sokrat'ınki gibi zihnî bir inkılâba işaret eder; bu inkılâp, -evvela takdir edilmedi- yüzyıllar için "yenilenme"yi çok uzaklardan getiriyordu.

Doğu-Batı sentezine istinat eden, Aristoteles'in öğrencisi Makedonyalı İskender'in mümtaz görüntüsüyle irtibatlı antik İskenderiye kültürü de dâhil, geleneğin bildiği en harikulâde Doğu-Batı ortak yaşama kültürü, tüm bedelini Kuzey Afrika, Ön ve Orta Asya halklarının kahraman, hükümdar, şehir kurucu ve sanatların hâmisi olarak kutladıkları al-İskender'e borçludur.

Yunanlıların "Şarklılaştırdığı" ve Şark'ın "Yunanlaştırdığı" Büyük İskender'in şahsında, "Doğu-Batı"ya has olan şey gelecek nesiller için belki de en büyük ihtişamla âşikâr olmaktadır. Bununla beraber bir yekûn olarak Akdeniz kültürü Doğu-Batı karışımına istinat etmektedir. Bu neviden karışımların canlı etkileri olduğunu, Goethe'nin *Doğu Batı Divanı*, çok anlamlı bir şekilde kulaktan şuura giren "mischen-erfrischen", "gemischt-entmischt"[7]; "karıştırma-canlandırma, kuvvetlendirme", "karışmış-çözülmüş, ayrışmış" gibi kafiye sesleriyle teyit etmektedir.

Her eğitimli adamın bildiği üzere, Roma dünya hâkimiyetini yaratan Roma zekâsı ve karakteri, en büyük tesiri Avrupa'nın sivil kurumlarına, kanunlarına, dillerine ve kültürüne yapmıştır. Bütün kıtayı Yunan ruhu ve Yunan dili için yatkın kılan da yine Romalılardı; öyle ki binlerce yıl boyunca Yunanistan'dan sanat alanında şaşırtıcı etkiler yayılmıştır. Biraz mübalağalı söylemek gerekirse, son iki bin yıldan beri büyük Avrupa şiir ve sanatının "Rönesans" olduğu iddia edilebilir. Nihayet Avrupa'nın büyük şair ve sanatkârlarının devamlı surette boy ölçüştüğü, Yunanlılardı. Bu kıstas olmaksızın onlar daima ıskalanacaktır. Yunanlılar ve Romalıları bilmeden, kalburüstü Alman şairlerini anlamak mümkün değildir; onların metinleri öncekilerin zihnî çalışmalarıyla birbirine çok bağlıdır.

---

[7] Krş. *Elemente,* Schlußstrophe (WA I 6, 15): İşte bu dört kadîm unsuru,/Mezcetmesini bilirse şair,/Aynen Hâfız gibi halkları,/Ebediyyen mesrûr eder, tazeler.« Ve *Tılsımlar* (A.g.e., 11): »Im Athemholen sind zweierlei Gnaden: / Die Luft einziehen, sich ihrer entladen; / Jenes bedrängt, dieses erfrischt; / So wunderbar ist das Leben gemischt.(Nefes alıp vermede iki rahmet vardır /Havayı içine çekmek ve sonra boşaltmak/Birisi insanı daraltır öteki ferahlatır;/Böylesine harikulâde bir karışımdır hayat.)